

IRODA

Husanova Marjona Fayzulla qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Matematika yo 'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Iroda muammosining xususiyatlari. Bugun biz iroda muammosini muhokama qilishni boshlaymiz. Iroda bilan bog'liq muammo shundaki, hech kim uning mavjudligiga shubha qilmaydi, lekin ayni paytda uning nima ekanligini hech kim bilmaydi. Shuning uchun irodaga juda ko'p qarama-qarshi ta'riflar mavjud. Ba'zi psixologlar buni hatto boshqa jarayonlar bilan ham aniqlaydilar, bu bema'nilik, chunki irodani tan olish mustaqil aqliy haqiqat, lekin ayni paytda uni e'tibor, his-tuyg'ular yoki motivlarga kamaytirish mantiqsizdir.*

Kalit so'zlar: *Iroda, flogiston, xohish-istaklar, o'yin, tadqiqot, burch motivlari, sharaf va boshqalar.*

Irodani o'rganish tarixi

Evropa madaniyatida bu kontseptsiyani Aristotel taklif qilgan bo'lib, u insonning maxsus harakatlarining avlodini tushuntirish uchun foydalanishga harakat qildi. Bu inson ongli ravishda bajarishi kerak bo'lgan harakatlar edi, lekin ularni amalga oshirish istagini uyg'otmadi. Aristotelning fikricha, harakatlar qalbning intilishlaridan kelib chiqadi, lekin shunday harakatlar ham borki, insonning faqat sabab qaroriga ko'ra ijro etilishi. Ularni amalga oshirish uchun ularni intilishlar bilan birlashtirish yoki aniqrog'i, bunday harakatlarga ularni amalga oshirish istagini berish kerak edi. Aristotelning fikricha, insonning oqilona qarori va istagini bog'lashga qodir bo'lgan bunday kuch va ruhning o'ziga xos qobiliyati bor edi, u uni iroda deb atagan. Hozirgi til bilan aytganda, iroda tushunchasi inson ongli ravishda amalga oshirish uchun qabul qiladigan, lekin

motivatsiya bilan turtki bo‘lmagan harakatning hosil bo‘lishini tushuntirish uchun kiritilgan, deyishimiz mumkin. Ruhning iroda deb ataladigan bu qobiliyati nafaqat ixtiyoriy harakatlarning paydo bo‘lishini, balki harakatlarni qilishni ham tushuntirishi mumkin edi.

XIX-asrda ijro harakatlari va turli psixik jarayonlarni (asosan diqqat va hissiyotlar) tartibga solish iroda bilan tushuntirila boshlandi. Yigirmanchi asrning boshlariga kelib, iroda tushunchasi qo‘llanilganligini tushuntirish uchun uchta voqelik paydo bo‘ldi: inson qarori bilan motivatsion ta‘minlanmagan, ammo zarur harakatlarni yaratish; vaziyatda tanlov

xulq-atvorning teng darajada jozibali muqobillari; ijro etuvchi harakatlar va psixik jarayonlar va holatlarni qasddan tartibga solish. Bu vaqtga kelib irodaning turli xil psixik jarayonlarga (fikrlash, his-tuyg‘ular, motivlar, e‘tibor) kamaytirish yoki mustaqil printsipl sifatida irodani ajratib ko‘rsatish (L.S.Vigotskiy) bo‘lgan bir nechta iroda nazariyalari ishlab chiqilgan.

XX-asrda iroda tushunchasining taqdiri juda dramatik bo‘lib chiqdi: u ruhning asosiy toifasidan (ong, tuyg‘u, iroda) psixologiyadan deyarli butunlay siqib chiqishgacha o‘tdi. XX-asrning 30-yillarida G‘arb psixologiyasida iroda tushunchasi amalda yo‘qoldi. Sababi, iroda harakatlarni yaratish uchun javobgar edi va XX-asr tushuntirish uchun yangi tushunchalarni topdi.

Psixologiyadan ajratilgan tanlov muammosi iroda erkinligining yangi falsafiy muammosini keltirib chiqardi va hissiyotlarni o‘rganish va ayniqsa ularni o‘z boshimchalik bilan qasddan tartibga solish vazifasi psixologiyaning yangi sohasini - o‘zini o‘zi boshqarish texnikasini keltirib chiqardi. Natijada, iroda muammosi ikki mustaqil muammoga bo‘linib, asta-sekin bir-biridan uzoqlashdi: o‘z taqdirini o‘zi belgilash va o‘z -o‘zini tartibga solish.

L.S. O‘tgan asrning 20-yillarida irodani o‘rganishga murojaat qilgan Vygotskiy iroda muammosini shakllantirishning o‘zini o‘z gartirdi - u iroda tushunchasini harakatlarning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq emas, balki o‘z lashtirish

vazifasi bilan bog‘liq holda ishlatgan. o‘zini (o‘z psixikasi va xulq-atvori), unga Sovet emas edi. Mamlakatimizda irodani o‘rganishga bo‘lgan qiziqishning yangidan kuchayishiga turli qiyinchiliklarni yengib o‘ta oladigan qat’iyatli, qo‘rqmas kurashchilarni tarbiyalashga bo‘lgan talab ta’sir ko‘rsatdi. Irodaning o‘z i aristokratiyaga mos keladigan to‘siqlarni (tashqi va ichki) ataylab engib o‘tish qobiliyati sifatida tushunila boshlandi.

Levning iroda g‘oyasi, chunki to‘siqlar harakat qilish motivatsiyasini pasaytiradi va odamdan past jozibador harakatlarni bajarish uchun harakat qilishni talab qiladi.

XX-asrning 70-yillari oxiriga kelib, sovet psixologiyasida iroda muammosiga qiziqish pasaya boshladi. Ko‘rinib turibdiki, iroda tushunchasi tez orada psixologiyadan butunlay yo‘q bo‘lib ketadi. Ammo kutilmaganda G‘arb psixologlari ushbu mavzu bo‘yicha ishlashni davom ettirdilar. Ular asosan guruh sifatida o‘tkazildi.

nemis olimi X. Xekxauzen boshchiligidagi tadqiqotchilar. Iroda tushunchasiga murojaat inson xulq-atvorini faqat motivatsiya nuqtai nazaridan tushuntirishga qaratilgan barcha urinishlar muvaffaqiyatsizlikka uchraganligi bilan izohlandi. Biroq, irodani o‘rganish asta-sekin harakat ustidan nazorat qilish xususiyatlarini aniqlashga, ya’ni irodani boshqa jarayon sifatida ko‘rsatishga urinishga aylandi.

Irodani o‘rganishning xususiyatlari

Irodani o‘rganishda muvaffaqiyatga erishish uchun uni tavsiflovchi haqiqatlarni o‘rganish kerak:

- ixtiyoriy harakatlarning paydo bo‘lishi, ya’ni shaxs tomonidan ongli ravishda amalga oshirish uchun qabul qilingan, ammo etarli motivatsiyaga ega bo‘lmagan harakatlar (teskari muammo - qabul qilinishi mumkin bo‘lmagan harakatlarni qilish);

- teng darajada jozibali motivlar, maqsadlar, harakatlar, istaklardan tanlash;

- ijro harakatlari va turli psixik jarayonlarni qasddan ongli ravishda tartibga solish.

XX-asrda shaxsning irodaviy xususiyatlarining yana bir majmua mustaqil voqelik sifatida aniqlandi, bu ham iroda mavjudligi bilan izohlandi.

I.M. ham bu voqeliklarni tahlil qilishga chaqirdi. Sechenov XIX-asrda (u ixtiyoriy harakatlarni tushuntirishda iroda tushunchasini ortiqcha deb hisoblagan). Ammo, ilm-fanda tez-tez sodir bo'lganidek, uning chaqirig'i eshitilmadi - o'sha paytda fan va jamiyatda hukmron bo'lgan qarashlar irodaning o'zini o'rganilishi kerak bo'lgan haqiqat sifatida qabul qildi.

Biz irodaning mohiyatini aniqlamaymiz, balki uni tushuntirishning haqiqiy mexanizmini topish uchun bitta voqelikni tahlil qilamiz, ya'ni nisbatan aytganda, flogistonning tabiatini o'rganmaymiz, balki uning tabiati bilan shug'ullanamiz.

Ob'ektlarning yonish mexanizmi.

Masalan, iroda muammosini keltirib chiqargan birinchi voqelikni olaylik. Bu sub'ektiv ravishda zarur bo'lgan va amalga oshirish uchun ongli ravishda qabul qilingan, lekin motivatsiya bilan turtki bo'lmagan harakatning shakllanishi, ya'ni boshlash uchun motivatsiya (defitsit) etarli emas. Bizning vazifamiz aniqlashdir bunday harakat uchun motivatsiya etishmovchiligini to'ldirish mexanizmi, ixtiyoriy harakat uchun motivatsiya etishmovchiligi qanday to'ldirilganligini (yoki nomaqbul harakat uchun keraksiz motivatsiya yo'qolganini) tushunish. Ushbu muammoni hal qilishning ikkita varianti mavjud: yoki etishmovchilikni bartaraf eta oladigan inson psixikasining maxsus shakllanishini izlash (yaratish, ixtiro qilish) yoki ortiqcha motivatsiya yoki motivatsiyaning haqiqiy jarayonida harakatga motivatsiyani o'z boshimchalik bilan o'zgartirishi mumkin bo'lgan bog'lanish (operatsiya, jarayon) topish.

Ushbu muammoni hal qilishdan oldin, keling, psixologiyada ixtiyoriy tartibga solish mexanizmi sifatida nima taklif qilinganligini ko'rib chiqaylik.

Irodaviy tartibga solish mexanizmi

Ixtiyoriy tartibga solishning eng mashhur mexanizmi ixtiyoriy harakat hisoblanadi. To'siqlarni yengib o'tish uchun inson o'zining barcha imkoniyatlarini safarbar qiladi va shu ixtiyoriy harakat orqali harakatni amalga oshiradi, degan fikr yuritiladi. Ixtiyoriy harakat mexanizmini tushuntirish so'ralganda, odatda savol quyidagicha bo'ladi: "Siz hech qachon ixtiyoriy harakatni boshdan kechirmaganmisiz?" Darhaqiqat, biz hammamiz ba'zan biz jismoniy kuch va aqliy konsentratsiyaning keskinligini boshdan kechiramiz, (bu M.Ya. Basovga irodani diqqat bilan tenglashtirishga imkon berdi ammo bu fenomenologiya, uning orqasida ma'lum bir mexanizmning ishi bo'lishi kerak. Biroq, hech kim bu mexanizm uchun tushuntirish bermaydi va bu tasodif emas, chunki ixtiyoriy harakat xuddi shunday nazariy tuzilishdir

irodaning o'zi, ya'ni o'rganish kerak bo'lgan narsa ixtiyoriy harakat emas, balki motivatsiya etishmovchiligini to'ldirishning haqiqiy mexanizmi (yoki nomaqbul harakat motivatsiyasini tadbqiq qilish).

Irodaviy harakatlar mexanizmining yana bir izohini psixologimiz Sh.N. Chxartishvili. U insonning ixtiyoriy harakatlar uchun maxsus motivlarga ega ekanligiga ishongan.

Bunday motivlar - bu inson o'ziniki deb qabul qiladigan va ular uchun harakat qiladigan ijtimoiy qadriyatlar. U D.N. Uznadze tajribali sub'ektiv istaklardan (ochlik, tashnalik va boshqalar) kelib chiqadigan impulsiv harakatlarni va mehnat orqali qiymat ob'ektlarini yaratish zarurati bilan belgilanadigan ixtiyoriy harakatlarni ajratib turadi.

Jamiyat (avtomobillar, televizorlar, velosipedlar va boshqalar). Inson ijtimoiy mavjudot bo'lib, bu qadriyatlarni o'ziniki deb qabul qiladi va ular uning ixtiyoriy mehnat harakatlarining motiviga aylanadi.

To'siqlarga duch kelganda hayvonlar va odamlarning xatti-harakatlari faktlari ham bunga qarshi gapiradi. Bunday vaziyatda to'rt xil reaksiya bo'lishi

mumkin: bema'nilik, to'siqqa tajovuz, to'siqni aylanib o'tishga urinish va nihoyat, uni engib o'tishga urinish.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, birinchidan, ko'plab tadqiqotchilar ixtiyoriy tartibga solish va harakatlar motivatsiyasi o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni ta'kidlaydilar, ikkinchidan, ixtiyoriy harakatlarni boshlashda (yoki sub'ektiv ravishda qabul qilinishi mumkin bo'lmaganlarni qilishda) inson ongining ma'lum bir faolligi kuzatiladi.

Biz motivatsiya tanqisligini to'ldirish (yoki ortiqchasini qilish) mexanizmini qidiramiz harakatga turtki (motivatsiya) yaratish jarayonining o'zi bu jarayonda inson harakatga haqiqiy motivatsiyani o'z gartirishi mumkin bo'lgan o'z boshimchalik bilan tartibga solish orqali bog'lanishni ta'kidlash kerak. Bunday bog'lanish maqsad va harakatlarning ma'nosini shakllantirish bo'lishi mumkin. Harakatni boshlash faqat harakatning ma'nosi motivatsiyani amalga oshirilgandan ko'chirishi mumkin ehtiyoj va uning maqsadi (motivi) (A.N. Leontyev bo'yicha).

Demak, ish-harakat bajarila boshlashi mumkin - harakat maqsadi zarurat ma'nosini oladi, buning uchun harakat amalga oshiriladi.

Bizning farazimiz shundan iboratki, ixtiyoriy tartibga solish qasddan amalga oshiriladi harakat ma'nosini ongli ravishda o'z gartirish yoki harakatning yangi, qo'shimcha ma'nosini yaratish orqali. Keyin birinchi ma'no harakatni amalga oshirishga majbur qiladi, ikkinchisi, ataylab yaratilgan, motivatsiyaning etishmasligini qoplaydi. Adabiy ma'lumotlarni tahlil qilish harakatning ma'nosini ongli ravishda, qasddan o'z gartirish imkoniyatini tasdiqlash va buni amalga oshirishning sakkizta usulini aniqlash imkonini berdi.

Birinchi usul - motivning ahamiyatini ataylab oshirib yuborish. Ma'lumki, harakatning ma'nosi (A.N.Leontiev fikricha) harakat maqsadining motivga munosabati bilan belgilanadi, bunda maqsad shaxs uchun nafaqat kelajakdagi natijaga, balki vaqtinchalik ifodaga ham aylanadi.

Inson uchun motivning zaif jozibadorligi bu jarayonni qiyinlashtiradi ma'no shakllanishi, muhim motivning mavjudligi uni tezlashtiradi. Motivning ahamiyatini ataylab pasaytirish, uning ijobiy xususiyatlarini yomonlash, aksincha, ularga tegishli bo'lish orqali sodir bo'ladi; Buning uchun boshqa odamlarning zarur baholari jalb qilinadi. (Maslahat so'rash boshqalardan so'rash deb bejiz aytishmagan o'z xohish-istaklarini va qarorlarini tasdiqlash.) Bu mexanizm "kognitiv dissonans" ni yo'q qilish jarayoniga o'xshaydi, bunga misol K. Levinning xonada kukilarni kutilmaganda kashf etgan bolaning xatti-harakatining tavsifi. Bola bu pishiriqlarni iste'mol qilmoqchi edi, lekin u buning uchun jazolanishini bilardi. Va keyin u o'z ini pechene eskirgan va mazasiz ekanligiga ishontirdi va shuning uchun uni iste'mol qilmaslik kerak.

Harakatning ma'nosini o'z yoki qo'shimcha ma'no yaratishning ikkinchi usuli - jamoadagi shaxsning roli yoki pozitsiyasini o'zgartirish. L.S. Vygotskiy turli darajadagi intellektual rivojlanish darajasiga ega bo'lgan bolalarning bolaga qiziq bo'lmagan va to'xtatilgan harakatni bajarish uchun kattalar tomonidan berilgan buyruqlarni bajarish qobiliyatini o'rganishni o'tkazdi. Bolalar so'rashdi tayoqlar, ilgaklar va doiralar yozing va ular bu ishni to'xtatgandan so'ng, kattalar yana bu harakatlarni bajarishni so'radi. Turli "muhim" bahonalar ostida bolalar buni qilishdan bosh tortdilar. Bir bola yaxshi sabab topa olmadi va shunchaki qo'l charchoqlarini keltirdi. Keyin kattalar undan bu tayoqlarni, ilgaklarni va doiralarni yozishni o'rgatishini so'radi yomon bo'lgan kichkina bola (kattasini mahoratini maqtagan holda). Endigina boshqa ishlashdan bosh tortgan charchagan bola bolaga bu harf elementlarini qanday yozishni ko'rsata boshladi. L.S. Vygotskiy savol beradi: "Yozishdan bosh tortgan bolaga nima bo'ldi?" - va javob beradi: "U qilayotgan ishining ma'nosi o'zgardi. Endi u endi tayoq bilan yozmaydi, balki "o'qituvchi bo'lib ishlaydi" va harakatning ma'nosi boshqacha bo'ldi. Endi harakatga turtki boshqa motivdan kelib chiqadi". Tadqiqotda A.I. Lipkina, haqiqiy maktabda olib borilgan, o'qishdan orqada qolgan o'rta maktab o'quvchilari quyi

sinflarning zaif o'quvchilariga yordam berish uchun tayinlangan. Bu topshiriqni qabul qilgan o'rta maktab o'quvchilari nafaqat quyi sinflar materiallarini o'rganishni boshladilar, balki ularning bilimidagi kamchiliklarni bartaraf etib, dastur ustida yaxshiroq ishlay boshladilar.

O'z nazarida ular endi qolishmasdi. Ular o'qituvchi lavozimini egalladilar va shu bilan darsliklardagi ishlarining ma'nosini o'zgartirdilar.

Birinchi usul bashorat (prognozlar, g'oyalar) va foydalanishga asoslangan o'z harakatlarining oqibatlarini boshdan kechirish (yoki buni qilishdan bosh tortish).

Ikkinchi usul berilgan va qabul qilingan harakatni ushbu shaxs uchun yangi, muhim motivlar (o'yin, tadqiqot, burch motivlari, sharaf va boshqalar) bilan uyg'unlashtirish bilan tavsiflanadi. Ushbu yangi motivlar o'z larining moddiy ifodasiga ega emas va shuning uchun boshqalarga ko'rinmaydi. O'yinchoqlarni olishdan bosh tortgan bolalar xona bo'ylab tarqalib ketishdi

Agar u ba'zi jozibali o'yinning zarur komponenti sifatida taqdim etilsa, bu ishga jalb qilinishi mumkin.

Uchinchi usul berilgan harakatni bajarilgandan keyin bo'sh vaqt imkoniyati bilan bog'lashni o'z ichiga oladi. Misol uchun, siz barcha uy vazifalarini bajarganingizdan yoki ma'lum uy ishlarini bajarganingizdan keyingina futbol yoki shashka o'ynashingiz mumkin.

Bu usulning uchinchidan farqi shundaki, u erda yangi motivga berilgan harakat orqali erishiladi, bu erda berilgan harakat faqat siz xohlagan narsani amalga oshirish imkoniyatini ochadi.

To'rtinchi usul, berilgan harakatni boshqasining bir qismi sifatida kiritish orqali harakatga yangi ma'no beradi, mazmunan kengroq va shaxs uchun muhimroqdir. Masalan, Kattaroq bolalarga qog'oz chiziqlarini kesish topshirig'i beriladi va keyin kichik bolalar uchun o'yinchoqlar yasash uchun yana buni qilishni so'radi. Ikkinchi holatda ishning ishlashi keskin o'z garadi.

Beshinchi usul - qo'llab-quvvatlash uchun ramzlar, marosimlar va boshqa odamlarga murojaat qilishdir. Misol uchun, ibodat xizmati va jangdan oldin bayroqni ko'tarish, Xudoga iltimos bilan ibodat qilishi, yaqinlashib kelayotgan sinovga dosh berishga yordam bering va hokazo.

Oltinchi usul harakatlarni boshqa odamlarga va Xudoga qasam va va'dalar bilan mustahkamlash, o'zini qahramonlar (haqiqiy va adabiy) bilan solishtirish, o'zini o'zi ma'qullash va o'zini-o'zi qoralash, o'z -o'zini buyruq berishni o'z ichiga oladi.

XULOSA

Tajribalar, keyin iroda insonning qasddan harakatlariga turtki bo'ladi. Aql va his-tuyg'ulardan farqli o'laroq, iroda tushunchasi o'ziga xos tarzda farqlandi - uning an'anaviy tarkibiy qismlari asta-sekin undan ajralib chiqdi va irodaning o'zi tushunarsiz tabiatga ega bo'lgan haqiqat bo'lib qolishda davom etdi. Tanlash erkinligi masalalari iroda tadqiqoti muammolaridan asta-sekin yo'qolib bordi.

Shu bilan birga, psixologlar ongida haqiqiy psixik jarayonning o'rini egallagan bu tushunchaning o'z agi saqlanib qoldi. Irodani o'rganishdagi ikkinchi yo'nalish - turli yondashuv va nazariyalarning shakllanishi bo'ladi. Irodani o'rganishda uchta yondashuvni ajratish mumkin: motivatsion, tanlash erkinligi va tartibga soluvchi. Motivatsion yondashuvda iroda inson tomonidan rejalashtirilgan harakatlarni rag'batlantirish funktsiyasi bilan ta'minlangan. Bu yondashuv Aristoteldan kelib chiqqan va bugungi kunda deyarli barcha tadqiqotlarda mavjud.

Erkin tanlash yondashuvining boshlanishini tafakkur tushunchasining mazmunini kengaytirgan B.Spinoza asarlarida topish mumkin.

U ixtiyoriy xatti-harakatni va aqliy jarayonlarning o'zini ixtiyoriy tartibga solishni tushuntiruvchi haqiqiy neyropsik mexanizmni topish mumkin deb hisobladi.

Psixologiya tarixida yaratilgan iroda nazariyalari asosan irodaning tabiati haqida javob topishga qaratilgan edi. L.S. Vygotskiy haqli ravishda nazariyalarning ikki turini ajratadi: heteronom va avtonom.

Birinchisi irodaning turli ruhiy voqeliklarga (fikrlash, his-tuyg'ular, motivlar, e'tibor) qisqarishi bilan tavsiflanadi, ikkinchisi irodani mustaqil jarayon deb hisoblaydi;

Agar iroda pozitsiyasini tizimli ravishda qurilgan yuqori ruhiy funktsiya sifatida qabul qilsak, oson topish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Lev Vygotsky – "Mind in Society" (1978) Lev Vygotskyni psixologiya va ta'lim sohasidagi eng muhim olimlardan biri sifatida tanilgan. Uning "Mind in Society" asari (1978 yilda ingliz tilida chop etilgan).

2. Jean Piaget – "The Language and Thought of the Child" (1926)

Jean Piaget bolalar psixologiyasida kognitiv rivojlanish nazariyasining asoschilaridan biridir.

3. Erik Erikson – "Childhood and Society" (1950)

Erik Eriksonning "Childhood and Society" (1950) asari bolalar shaxsiyatining rivojlanishini ijtimoiy va psixologik kontekstda ko'rib chiqadi.

4. John Bowlby – "Attachment and Loss" (1969-1980)

John Bowlby bolalar psixologiyasida "bog'lanish" (attachment) nazariyasini ishlab chiqqan

5. Maria Montessori – "The Absorbent Mind" (1949)

Maria Montessori maktabgacha yoshdagi bolalar ta'limi va rivojlanishiga oid o'z konsepsiyasini ishlab chiqqa.

6. David Elkind – "The Hurried Child" (1981)

7. David Elkindning "The Hurried Child" (1981) asari bolalarning sog'lom rivojlanishi uchun tezlashtirilgan ta'limning zararli ta'sirini o'rganadi.